

Theoretische verkenning

Kesselring, M.C. (2010).

Deze theoretische verkenning bestaat uit drie paragrafen. De eerste paragraaf gaat nader in op de achtergrond en betekenis van het begrip pedagogische civil society. De tweede paragraaf geeft een overzicht van de voornaamste theoretische invalshoeken die raken aan het begrip. De derde paragraaf concludeert en probeert antwoord te geven op de vraag waarom het belangrijk is in de pedagogische civil society te investeren.

1. De pedagogische civil society

1.1 Inleiding

Opvoeden is in Nederland regelmatig onderwerp van maatschappelijk debat. Binnen dit debat gaat de aandacht vaak uit naar de rol van de ouders en de manier waarop beroepskrachten in de jeugdzorg hen bij de opvoeding ondersteunen. De sociale omgeving van een gezin en de betekenis die zij heeft bij het grootbrengen van kinderen, wordt meestal buiten beschouwing gelaten.

Volgens een in 2009 verschenen rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, is opvoeden een 'private worry' geworden; een privéaangelegenheid die in het kerngezin besloten ligt. Door maatschappelijke ontwikkelingen zoals het verdwijnen van buurtvoorzieningen, verhuisbewegingen en meer gescheiden woonwkomgevingen, zijn familie en buurtbewoners minder vanzelfsprekende medeopvoeders. Hierdoor staan gezinnen er vaker alleen voor (Brinkgreve, 2008; RMO/RVZ, 2009). Uit onderzoek blijkt dat ouders voor steun en advies bij de opvoeding bij voorkeur mensen uit hun sociale omgeving raadplegen. Bij hen vinden ouders herkenning, erkenning en bevestiging en dat helpt hen te relativiseren dat het normaal is om vragen over opvoeden te hebben (Van Egten et al., 2008). Doordat gezinnen echter minder sociaal ingebed zijn, beroepen ze zich in toenemende mate op professionals (RMO/RVZ, 2009). Zo steeg het aantal meldingen bij de Bureaus Jeugdzorg in de periode van 2004 tot 2007 met 58 procent. Bij de geïndiceerde jeugdzorg was er in de periode van 1997 tot 2007 een toename van 104 procent. Afgezien van de sterke groei, valt er nog iets op aan deze cijfers. Het 'hogere zorggebruik' is vooral toe te schrijven aan kinderen en jongeren met relatief lichte opvoedingsvragen. De groeiende vraag naar professionele hulp komt dus niet van de groep met complexere problematiek. Sterker nog, deze groep lijkt de weg naar hulpverlening niet te kunnen vinden. In 'Het opvoeden verleerd', een oratie uit 2009, noemt Hermanns dit 'overconsumptie' door een groep die professionele hulp 'naar verhouding minder nodig heeft' (Hermanns, 2009, p. 15).

Er zijn als het ware twee ontwikkelingen gaande. De pedagogische kracht van de sociale omgeving neemt af, waardoor opvoeden in toenemende mate een individuele aangelegenheid geworden is. Ouders hebben hierdoor meer persoonlijke vrijheid gekregen, wat ook past in de huidige samenleving die sterk geïndividualiseerd is. Anderzijds is een nieuwe afhankelijkheid ontstaan in de vorm van een meer directe relatie met de overheid. Die bevindt zich in de lastige spagaat van afstand houden en ingrijpen. De privésfeer is in Nederland een groot goed; beleid mag niet te betuttelend zijn of te veel 'achter de voordeur'. Tegelijkertijd probeert de overheid meer zicht te krijgen op risico's in gezinnen om opvoedproblemen in een vroeg stadium aan te kunnen pakken. Volgens de RMO en de RVZ vormen de incidenten van de afgelopen jaren hiervoor wellicht de aanleiding, 'maar de oorzaak ligt onder andere bij de

lossere sociale verbanden'. De overheid springt als het ware in het gat dat door de afnemende draagkracht van de sociale omgeving ontstaan is (RMO/RVZ, 2009, p. 10; Van Vliet & Kesselring, 2009). Volgens de adviesraden is dit niet het antwoord. De overheid kan niet compenseren voor het gemis aan sociale inbedding en hoe meer ze dit probeert, des te minder wordt de sociale omgeving geactiveerd. De beide raden stellen dat er een verschuiving nodig is in het jeugd- en gezinsbeleid. De focus zou niet moeten liggen op problemen en risico's, maar op een gunstiger opgroei-klimaat voor alle kinderen. Daarvoor is een rijke sociale omgeving nodig, waarin meer volwassenen belangstelling hebben voor de ontwikkeling en opvoeding van kinderen (RMO/RVZ, 2009).

Deze gedachte krijgt in het huidige jeugdbeleid in toenemende mate aandacht. Voormalig minister voor Jeugd en Gezin André Rouvoet betoogde op 30 september 2009 in een toespraak aan de Vrije Universiteit Amsterdam dat hij een omslag wilde realiseren in de jeugdzorg. Daarmee doelde hij niet op een stelselwijziging in organisatorische of bestuurlijke zin, maar op een inhoudelijke verschuiving. De minister stelde dat door het afnemen van de sociale inbedding, de overheid een meer 'sturende en zorgende rol' is gaan vervullen 'ten koste van het particulier initiatief'. Het uitgangspunt zou moeten zijn dat 'het gezin zelf – eventueel met hulp van familie, vrienden en medeopvoeders als leraren en sporttrainers- zorgt voor de opvoeding van kinderen' (Rouvoet, 2009, p. 3).

Een verschuiving in het perspectief op het jeugd- en gezinsbeleid betekent niet een verplaatsing van een eenzijdige focus op professionele hulp naar een eenzijdige focus op informele steun. Beide vormen van opvoedingssteun moeten (en kunnen) naast elkaar bestaan. Net zoals in de gezondheidszorg preventie en curatie naast gezondheidsbevordering bestaan. De verschuiving betreft het met een 'andere bril' kijken naar het grootbrengen van kinderen; een gunstig opgroei- en opvoedklimaat voor alle kinderen door het mobiliseren van de pedagogische kracht van de sociale omgeving (RMO/RVZ, 2009; De Winter, 2009, p. 2).

1.2 Definitie

Het gaat dus om het bevorderen van de gemeenschappelijke activiteiten van burgers rondom het grootbrengen van kinderen, ofwel: het versterken van de 'pedagogische civil society' (De Winter, 2008). Om dit begrip te verduidelijken, wordt eerst ingegaan op de betekenis van het begrip 'civil society'. Warren (1999) spreekt van 'the domain of social organization within which voluntary associative relations are dominant. This definition identifies civil society by contrasting it to domains organized by the state or the market..' (p.14). Met civil society worden dus de vrijwillige associaties tussen burgers aangeduid, buiten de sfeer van de overheid en de markt. Behalve de positionering tegenover staat en markt, is er volgens Dekker (2002) nog een 'polariteit': 'de civil society tegenover de 'moderne samenleving' die men gekenmerkt of bedreigd acht door egoïstische individualisering, onverschilligheid en fragmentering' (p. 13). Zeker in Westerse samenlevingen is deze derde positie dominant geworden. Ook in Nederland is het voortdurend zoeken naar een balans tussen individu en gemeenschap (Dekker, 2002).

Strikt genomen behoren familieverbanden niet tot de civil society. Immers, het gaat om vrijwillige relaties tussen burgers. In de definitie van pedagogische civil society is het echter niet logisch familie uit te sluiten. Voor veel opvoeders blijken de eigen ouders, schoonouders en andere familieleden namelijk degenen tot wie zij zich bij voorkeur richten voor steun en advies (Van Egten et al., 2008). Geografische nabijheid blijkt hierbij een bepalende factor te zijn. Naarmate familieleden dichter bij elkaar wonen, vindt er meer uitwisseling van steun plaats (Knijn & Liefboer, 2004). Verhuisbewegingen hebben geleid tot een toegenomen geografische afstand tussen gezinnen en hun familie, waardoor familieleden minder vanzelfsprekende partners in de opvoeding zijn (RMO, 2008). Om een medeopvoeder te kunnen zijn, moet iemand tot de directe omgeving van het gezin en het kind horen. Zo iemand

kan een familielid zijn, maar ook een buurman, vriendin, kennis of ouder van een klasgenootje. Zij vormen samen de pedagogische civil society. Een Engelse term die de betekenis en functies van de pedagogische civil society goed weergeeft is 'village'. In 1996 kreeg deze term bekendheid door een boek van Hilary Clinton met de titel 'It takes a village to raise a child', een van oorsprong Afrikaans gezegde¹. De village heeft verschillende functies. Ten eerste kan de village medeopvoeder zijn in de publieke ruimte, bijvoorbeeld als een kind buiten op straat speelt. Daarnaast kan de village helpen bij de opvoeding; door een luisterend oor te bieden, tips te geven, maar ook in praktische zin, bijvoorbeeld door even op te passen. Ten derde kunnen mensen binnen de village kennis en vaardigheden uitwisselen en met elkaar in gesprek gaan over de opvoeding en waarden en normen daarbinnen. Ook is er binnen de village sprake van gedeelde opvoedingsverantwoordelijkheid, doordat mensen elkaar helpen. Tot slot, mocht het nodig zijn dan kan de village ook 'alarm slaan' door professionals in te schakelen (RMO, 2008, p. 13).

2. Theoretische invalshoeken

Hoewel de pedagogische civil society op zichzelf een relatief nieuw begrip is, vindt het zijn wortels in verschillende wetenschappelijke benaderingen. Deze paragraaf beschrijft de belangrijkste aanpalende theoretische invalshoeken.

2.1 Community Psychology

Orford (1992) definieert community psychology als 'understanding people within their social worlds and using this understanding to improve people's wellbeing'. Het is een contextuele benadering binnen de psychologie die begin jaren zestig ontstond als tegenhanger van de traditioneel klinische benadering. De voornaamste kritiek van de community psychology op dit traditionele model is dat de oorzaak en behandeling van problemen vrijwel uitsluitend op het niveau van het individu gezocht worden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij kindermishandeling. In de traditioneel klinische benadering wordt dit gezien als een probleem dat in het gezin besloten ligt. De ouders zijn bijvoorbeeld verslaafd, hebben relatieproblemen of zijn vroeger zelf mishandeld. Oplossingen worden gezocht in vroegsignalering, behandeling van de verslaving of ondersteuning bij de opvoeding door professionals. De Winter (2008) spreekt van het 'At Risk'-model. Binnen dit model wordt 'het disfunctioneren van gezinnen of individuen vooral gezien als een manifestatie van individuele risicofactoren en pathologie' (p. 153). Wat de invloed is van de omgeving waarin een kind opgroeit en wat de rol is van omstanders, zijn vragen die binnen de traditioneel klinische benadering niet beantwoord worden. Garbarino en Kostelny (1992) stellen dat kindermishandeling niet alleen een symptoom is van individuele- en gezinsproblemen, maar ook van problemen in de buurt en de gemeenschap. Betrokkenheid en steun in de buurt blijken belangrijke factoren bij het 'al dan niet ontstaan van geweld of verwaarlozing binnen gezinnen' (De Winter, 2008, p. 155). De community psychology zoekt de oorzaak van problemen niet zozeer binnen het individu, maar in de sociale omgeving of in de 'lack of fit' tussen het individu en zijn omgeving². Veel van wat pathologie genoemd wordt, zeker als het gaat om het gedrag van jongeren, kan begrepen worden als aanpassing aan ongunstige omstandigheden; 'realistic coping with detrimental environments' (Rappaport & Seidman, 2000, p. 3). Niet de pathologie; illness, staat in de community psychology centraal, maar het welbevinden; wellness. Oplossingen zijn er dan ook niet op gericht het probleem te behandelen, maar om het welbevinden te vergroten. Hiervoor wordt vooral een beroep gedaan op het individu zelf en zijn sociale omgeving en minder op professionals.

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/It_Takes_a_Village

² <http://people.vanderbilt.edu/~douglas.d.perkins/commpsy.htm>

De Winter (2008) geeft aan dat wetenschap per definitie normatief is. Immers, binnen elke wetenschappelijke benadering zijn bepaalde uitgangspunten toonaangevend. Ook de community psychology vertegenwoordigt een waardesysteem. Hieronder wordt kort ingegaan op enkele voor de community psychology belangrijke waarden en principes.

2.1.1 Empowerment

Empowerment is een begrip dat zich moeilijk laat vertalen in het Nederlands. In de Van Dale wordt het omschreven als ‘het geheel van maatregelen ter stimulering van mensen om zelf verantwoordelijkheid te nemen’³. Rappaport (1987) definieert het als ‘both individual determination over one's own life and democratic participation in the life of one's community, often through mediating structures such as schools, neighborhoods, churches, and other voluntary organizations’ (p. 121). Hij noemt empowerment een van de ‘phenomena of interest’ voor de community psychology.

Empowerment is erop gericht iemand sterker en minder afhankelijk te maken. Dit heeft ook consequenties voor interventies en hulpverlening. Het individu is geen cliënt, maar een deelnemer. En de professional is geen expert, maar een ‘collaborator’; iemand die met het individu meedenkt. Hierdoor is het handelen van professionals afhankelijk van het individu en zijn specifieke situatie en niet gebaseerd op telkens dezelfde bewezen effectieve aanpak. De empowerment benadering is daarnaast niet gericht op het verbeteren van de negatieve aspecten van een situatie, maar op het zoeken naar positieve aspecten. Dus niet het oplossen van problemen, maar het verhogen van het welbevinden staat centraal (Zimmerman, 2000). Empowerment refereert zowel aan processen als aan producten. Zimmerman (2000) zegt hierover ‘...suggests actions, activities, or structures may be empowering, and that the outcome of such processes result in a level of being empowered’ (p. 45). Wanneer buurtbewoners bijvoorbeeld participeren in de besluitvorming (proces), vergroot dat het gevoel controle te hebben over de situatie (product). Die ‘sense of control’ is, net als het vertrouwen in de eigen competenties en ‘critical awareness’, een belangrijk aspect van empowerment (Zimmerman, 2000).

2.1.2 Participatie

Participatie verwijst naar actieve deelname. Het is te omschrijven als een proces waarin individuen deelnemen aan ‘decision making in the institutions, programs, and environments that affect them’ (Wandersman & Florin, 2000, p. 247). Zoals hierboven beschreven, heeft het een positieve invloed op de ‘sense of control’. Daarnaast verhoogt participatie het gevoel nuttig en verantwoordelijk te zijn en vermindert het gevoelens van vervreemding en anonimiteit (Wandersman & Florin, 2000).

Participatie en de bevordering daarvan speelt op verschillende (beleids)terreinen een belangrijke rol, denk aan arbeidsparticipatie, politieke participatie en activiteiten rondom inburgering. In het kader van de pedagogische civil society is vooral buurtparticipatie interessant. Het gaat dan om de mate waarin buurtbewoners participeren in activiteiten rondom opvoeden. Uit onderzoek blijkt dat buurt ‘attachment’ en sociale netwerken een belangrijke rol spelen bij participatie van buurtbewoners. De participatie van bewoners is groter naarmate ze zich sterker verbonden voelen met de buurt en netwerken hebben binnen de buurt (Dekker, 2006).

Over de participatie van kinderen is veel geschreven door de Amerikaanse psycholoog Roger Hart. In zijn overtuiging kunnen kinderen alleen door directe participatie de werking van hun omgeving en hun verantwoordelijkheid daarin, leren begrijpen. Er zijn verschillende niveaus waarop kinderen kunnen participeren. Om deze niveaus te duiden, heeft Hart een instrument

³ Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal, 14^e herziene druk 2005.

ontwikkeld, de participatieladder, bestaande uit acht treden. De hogere treden geven participatievormen weer waarbij kinderen serieus genomen worden en de vrijheid hebben om zelf initiatief te nemen (Hart, 1997).

2.1.3 Welbevinden

De traditionele psychologie en pedagogiek zijn relatief eenzijdig gericht op het voorkomen en behandelen van stoornissen. De focus ligt op negatief uitkomstgedrag en op de vraag hoe deze gedragingen tot stand komen. De community psychology heeft kritiek op deze benadering en richt zich op de totstandkoming van welbevinden, 'wellness', en het bevorderen daarvan. Het idee is dat er altijd naar welbevinden gekeken moet worden, niet alleen wanneer er sprake is van tekortkomingen (Cowen, 2000). Vertaald naar opgroeien en opvoeden betekent dit dat het bevorderen van een constructieve ontwikkeling van kinderen centraal moet staan.

Volgens Cowen (2000) zijn er drie constructen, die binnen de community psychology een belangrijke plek hebben, van bijzonder belang voor welbevinden. De eerste is competentie of bekwaamheid, wat hij omschrijft als 'doing well and appropriately that which a person's abilities and life role suggest that he or she should be doing' (p. 87). Het gevoel competent te zijn, levert zelfredzaamheid en empowerment (controle over het eigen leven) op en dat heeft een positieve invloed op het welbevinden. Empowerment is het tweede construct dat essentieel is voor welbevinden. Behalve met 'sense of control' heeft empowerment volgens sommigen ook te maken met gelijke toegang tot bronnen en mogelijkheden. Cowen (2000) stelt dat competentie en empowerment elkaar versterken. Als beide constructen aanwezig zijn, neemt het welbevinden toe 'by giving people a fuller sense of mastery over their environments and control over their fates' (p. 88). Het derde en laatste construct dat van invloed is op welbevinden, is veerkracht. Veel kinderen krijgen in hun leven te maken met negatieve gebeurtenissen zoals echtscheiding van de ouders of een sterfgeval. Vooral wanneer er sprake is van langdurige blootstelling aan meerdere stressors, heeft dit negatieve consequenties voor kinderen, zowel op de korte als lange termijn. Sommige kinderen houden, ondanks al deze negatieve invloeden, echter stand doordat ze in grote mate beschikken over veerkracht. Cowen (2000) stelt dat het weliswaar bekend is dat bepaalde beschermende factoren hierbij een rol spelen, maar dat er meer onderzoek nodig is naar de 'pathways to resilience' (p. 90).

De wellnessgedachte vertoont overeenkomsten met primaire preventie. In tegenstelling tot secundaire en tertiaire preventie, wordt primaire preventie ingezet voordat er sprake is van een feitelijk probleem. Voorlichting is hier een voorbeeld van. Secundaire preventie is eigenlijk vroege interventie (bijvoorbeeld het screenen van risicoroeperen op een bepaalde ziekte) en tertiaire preventie is in feite behandeling (bijvoorbeeld het aanpassen van de leefstijl nadat een hoge bloeddruk is geconstateerd). Wellness en primaire preventie hebben met elkaar gemeen dat ze aanvangen voor het 'feit' en dat ze gericht zijn op groepen. Wellness is echter gericht op het promoten van het welbevinden, terwijl primaire preventie zich richt op het voorkomen van problemen (Felner, Felner & Silverman, 2000).

Gezondheidsbevordering sluit beter aan op de wellnessgedachte. Volgens Rappaport en Seidman (2000) worden veel programma's met het label 'preventie' uitgevoerd op een manier die 'disempowering' en 'person-blaming' kan zijn (p. 3). Gezien vanuit het perspectief van de community psychology moeten preventieprogramma's empowerment juist bevorderen. Zo zou een programma ter preventie van jeugdcriminaliteit zich eerder moeten richten op participatie van buurtbewoners dan op het bouwen van meer gevangenissen om jeugdige overtreeders langer vast te kunnen zetten (Rappaport & Seidman, 2000).

2.2 Positieve psychologie

Een wetenschappelijke invalshoek die goed aansluit bij de wellnessgedachte is de positieve psychologie. Vanuit deze invalshoek wordt onderzoek gedaan naar positieve emoties, positieve karaktertrekken en interventies die het welbevinden kunnen vergroten. Het is geen vervanging van de studie naar stoornissen, maar een aanvulling hierop, bedoeld om een completer en evenwichtiger wetenschappelijk begrip te ontwikkelen. Binnen de positieve psychologie is de ‘Character Strengths and Virtues’ classificatie ontwikkeld. Een soort tegenhanger van de DSM-classificatie. Waar de laatste zich richt op het classificeren van psychiatrische ziektebeelden, beschrijft de CSV sterke punten en deugden die ‘thriving’, opbloeien, mogelijk maken. Het classificatiesysteem bestaat uit zes deugden, bijvoorbeeld moed, met bijbehorende ‘strengths’, in dit voorbeeld: authenticiteit en vasthoudendheid (Seligman, Steen, Park & Peterson, 2005).

Ook het ‘Framework of Developmental Assets’ van Benson en collega’s (2004), past binnen de positieve psychologie. Dit raamwerk bestaat uit veertig assets of winstpunten waarvan gebleken is dat ze belangrijk zijn voor een gezonde ontwikkeling van kinderen en jongeren. Er worden externe en interne winstpunten onderscheiden. Externe punten zijn steun, empowerment, grenzen en verwachtingen, en een constructieve tijdsbesteding. Interne punten zijn schoolmotivatie, positieve waarden, sociale competenties en positieve identiteit. Uit onderzoek onder jongeren blijkt dat meer winstpunten leiden tot een kleinere kans op middelengebruik. Vergelijkbare gunstige verbanden zijn gevonden voor problemen op school, geweld, antisociaal gedrag, gokken, eetstoornissen en depressie. ‘Assets’ hebben echter niet alleen een preventieve werking als het gaat om risicofactoren, ze maken ook ‘thriving’ mogelijk (vgl. Seligman et al., 2005). Daarmee onderscheiden de winstpunten zich van beschermende factoren, die zich wel in een risicocontext manifesteren, en zijn ze voor alle jeugdigen van belang. Door de nadruk te leggen op groei en positieve factoren willen Benson en collega’s (2004) een tegenwicht bieden aan de vaak exclusieve focus op risicoreductie en probleempreventie. Zij zijn voorstanders van de ‘asset-building community approach’. Dit zien ze niet als een programma dat door professionals geïmplementeerd en geleid moet worden, maar als ‘a mobilization of public will, power, capacity, and commitment, creating a normative culture in which all residents are expected to contribute to young people’s healthy development’ (p. 10). Deze omschrijving van asset-building community sluit nauw aan de definitie van de pedagogische civil society (zie paragraaf 1).

In de positieve psychologie is ‘sense of purpose’ een belangrijk begrip. Vooral ontwikkelingspsycholoog William Damon⁴ doet veel onderzoek naar het belang van het hebben van doelen voor de positieve ontwikkeling van jeugdigen. Volgens hem is ‘purposelessness’ een groot probleem van deze tijd. Vooral in de adolescentiefase zouden jongeren, ondersteund door hun omgeving, stil moeten staan bij de vraag wat ze willen bereiken in hun leven (Lerner, 2004).

2.3 Transactioneel ecologische model

Het transactioneel ecologische model is een samenstelling van twee bekende complementaire modellen. Het transactioneel model van Sameroff benadrukt de dynamische, wederkerige interacties tussen het individu en zijn omgeving. Die wederkerigheid is een kernelement in het model; een kind beïnvloedt zijn omgeving en wordt ook door zijn omgeving beïnvloed. Dit betekent dat een preventieprogramma of een interventie niet effectief kan zijn als deze uitsluitend gericht is op het individuele kind. Het transactioneel model is ‘dyadic’; het gaat om het individu en zijn interactie met omgevingen waarin hij direct participeert. Toevoeging van het ecologische model van Bronfenbrenner maakt een bredere focus mogelijk, doordat

⁴ <http://www.williamdamon.com/>

ook de invloed van systemen waarin een kind niet direct participeert, beschouwd kan worden (Felner et al., 2000).

Volgens het ecologisch model bestaat de omgeving van een kind uit geneste systemen, elk systeem ingebed in de volgende. Er worden vier niveaus onderscheiden. Als eerste de microsystemen; de settings waar het kind deel van uitmaakt en die van directe invloed zijn op zijn ervaringen, zoals het gezin, de peergroep, de peuterspeelzaal en de school. Het tweede niveau zijn de mesosystemen; dit zijn de relaties tussen de microsystemen. Als derde de exosystemen; settings waarin het kind niet direct participeert, maar die wel van invloed zijn op de manier waarop microsystemen functioneren, zoals het werk van de ouders. Tot slot, het macrosysteem; hiertoe behoren alle andere settings die verder van het kind af staan en alleen indirect (vaak kleinere) effecten kunnen hebben, zoals het overheidsbeleid (Bronfenbrenner, 1977).

Uitgangspunt van het transactioneel ecologisch model is dat de omgeving waarin kinderen opgroeien van invloed is op hun ontwikkeling en gedrag. Het is een alternatief voor de meer traditionele ontwikkelingspsychologische benaderingen, waarin relatief weinig aandacht is voor de leefomgeving en sluit nauw aan op de community psychology.

2.4 Communitarisme

Het communitarisme of gemeenschapsdenken ontstaat in de jaren tachtig als nieuwe denkrichting in de Verenigde Staten. In die jaren blijft het beperkt tot een academische discussie. Met de oprichting van het 'Communitarian Network' door Amitai Etzioni in 1993, verbreedt het debat zich en groeit het communitarisme uit tot een sociale beweging (Houwen, 2007). Anders dan vaak gesteld wordt, staat het communitarisme volgens Etzioni (2005) niet lijnrecht tegenover het liberalisme. Hij stelt dat het communautaire streven is om traditie (op deugden gebaseerde sociale orde) te verenigen met moderniteit (autonomie). Sociale orde en autonomie lijken in eerste instantie moeilijk verenigbaar, maar ze zijn volgens Etzioni beide nodig om dezelfde evenwichtstoestand te bereiken. Zonder het eerste vervalt de samenleving in anarchie en zonder de tweede in een autoritaire staat. Hij stelt dat alle vormen van sociale orde in bepaalde mate afhankelijk zijn van dwangmiddelen (bijvoorbeeld politie), utilitaire middelen (economische prikkels) en normatieve middelen (waarden, moraliteit). In een goede communautaire samenleving zou de nadruk moeten liggen op normatieve middelen. Dat vereist dat leden van de samenleving een aantal waarden delen en zich hieraan houden, omdat ze erin geloven, niet omdat ze ertoe verplicht worden. Morele dialoog is dan ook belangrijker dan wetgeving. Het bepalen van de gemeenschappelijke waarden moet in (en door) de samenleving zelf gebeuren, de overheid kan wel de voorwaarden scheppen waaronder de dialoog gevoerd kan worden. Sociale orde moet dus vrijwillig zijn en beperkt tot kernwaarden. Autonomie kan volgens Etzioni niet onbegrensd zijn en moet sociaal geconstrueerd worden aan de hand van de kernwaarden. Op die manier kunnen beide elementen elkaar verrijken. In navolging van de oude 'gulden regel'⁵ die voorschrijft dat je een ander moet behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden, heeft Etzioni een 'nieuwe gulden regel' ontwikkeld: 'respecteer en ondersteun de morele orde van de samenleving net zoals je zou willen dat de samenleving jou autonomie respecteert en ondersteunt' (Etzioni, 2005, p. 7).

Een andere bekende gemeenschapsdenker is Isaiah Berlin. Ook hij stelt dat er, ondanks een veelheid aan waarden, een 'minimale gemeenschappelijke moraal' in de samenleving kan worden onderscheiden. Een begrip dat nauw samenhangt met autonomie, is vrijheid. Volgens Berlin kan vrijheid op twee manieren geïnterpreteerd worden. Negatieve vrijheid geeft aan dat iemand kan doen wat hij wil zonder daarbij gehinderd te worden door anderen. Positieve

⁵ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Gulden_regel_\(leefregel\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Gulden_regel_(leefregel))

vrijheid verwijst naar de mate waarin iemand zijn eigen leven in kan richten. Binnen het communitarisme stelt men de vraag of de individualisering in Westerse samenlevingen ‘niet vooral een vergroting van de negatieve vrijheid vormt en weinig heeft betekend voor de positieve vrijheid’. Vaak wordt het verdwijnen van traditionele structuren gezien als een bevrijding van knellende verbanden. Communitaristen zijn echter van mening dat de nadruk op de vrijheid van het individu, de negatieve vrijheid, het ‘scheppen van noodzakelijke nieuwe verbanden’ in de weg gestaan heeft. Individuen hebben die verbanden juist nodig om zichzelf te ontwikkelen en een identiteit te verschaffen (Blokland, 1997). Fukuyama (1999) stelt dat wanneer mensen zichzelf niet organiseren in verbanden, dus wanneer de civil society ontbreekt, de overheid vaak ingrijpt. Het resultaat van excessief individualisme is dan ook niet per definitie meer vrijheid, maar een sterke ‘vaderlijke’ staat.

2.5 Sociologie: sociaal kapitaal en gemeenschap

Coleman definieert sociaal kapitaal als ‘a form of social organization created when the structure of relations among persons facilitates action, making possible the achievement of certain ends that in its absence would not be possible’ (Sampson, Morenoff & Earls, 1999, p. 634). Deze definitie veronderstelt dat sociaal kapitaal ontstaat in de relaties tussen mensen. Door relaties met anderen, kan iemand over bepaalde hulpbronnen beschikken die hem in staat stellen doelen te bereiken die hij zonder deze hulp niet had kunnen realiseren. Sociaal kapitaal is dus een ‘(instrumentele) hulpbron voor individuen’. Völker (2004) noemt dit het ‘microperspectief’ op sociaal kapitaal. Het tweede perspectief dat zij onderscheidt is het ‘macroperspectief’, dat vooral terug te vinden is in het werk van de Amerikaan Robert Putnam. Het gaat dan om ‘sociaal kapitaal als collectief goed’. Dit wordt vooral afgemeten aan gedeelde normen, vertrouwen en participatie in het verenigingsleven of in vrijwilligersorganisaties. Sociaal kapitaal draagt in dit perspectief bij aan ‘economische prestaties en het functioneren van instituties’, wat ook weer effecten op individuen heeft (Völker, 2004). Samengevat, heeft sociaal kapitaal in het microperspectief een meer functionele en in het macroperspectief een meer morele betekenis (PRVMZ, 2010). In principe faciliteren alle sociale relaties bepaalde vormen van sociaal kapitaal. Er zijn echter twee aspecten die daarbij van belang zijn. Ten eerste nabijheid in sociale relaties. Hiervan is bijvoorbeeld sprake als ‘the parents’ friends are the parents of their children’s friends’. Ofwel: de ouders van twee bevriende kinderen kennen elkaar en gaan met elkaar om. Die ‘intergenerationele nabijheid’ levert de ouders sociaal kapitaal op die ze kunnen benutten bij de opvoeding. Een tweede belangrijk aspect is aanwendbaarheid van sociale relaties. Het is van belang meervoudige (multiplexe) relaties te hebben. Dat wil zeggen dat mensen elkaar in meerdere hoedanigheden kennen (Coleman, 1988). Sociaal kapitaal wordt vaak onderscheiden in twee varianten. De eerste is samenbindend sociaal kapitaal, door Putnam ‘bonding’ genoemd. Hiervan is sprake bij naar binnen gerichte homogene netwerken. Leden van deze netwerken zijn solidair naar elkaar en delen dezelfde normen. ‘Bonding’ kan voor een individu positieve effecten hebben, zoals ondersteuning binnen de eigen gemeenschap. Tegelijkertijd kan het ook negatieve effecten hebben, zowel voor het individu, ‘verstikking’, als voor de omgeving, wij-zij denken. De tweede variant is ‘bridging’; overbruggend sociaal kapitaal. Deze variant zoekt juist verbindingen tussen sociale netwerken en brengt verschillende mensen bij elkaar. Die heterogeniteit in relaties stelt mensen in staat vooruit te komen. Kort gezegd: bonding is goed voor ‘getting by’ en bridging voor ‘getting ahead’ (PRVMZ, 2010; Putnam, 2000; Van Stokkom & Toenders, 2010). Binnen sociaal kapitaal theorieën gaat ook veel aandacht uit naar het belang van alledaagse informele ontmoetingen. Ontmoetingen vormen de basis voor ‘publieke familiariteit’; iemand doet kennis over anderen op en gaat hen herkennen, zonder dat hij ze direct tot zijn kennissen

reken. Deze onderlinge vertrouwdheid is geen garantie voor het ontstaan van duurzame sociale netwerken en sociaal kapitaal, maar wel een essentiële voorwaarde; daar waar ontmoetingen ontbreken, kunnen in elk geval geen relaties tussen mensen ontstaan (Blokland, 2008; Van Stokkom & Toenders, 2010). Zonder 'meeting' geen 'mating' stellen ook Flap en Völker (2004). Volgens hen is ontmoeting een voorwaarde voor het ontstaan van netwerken en zijn netwerken weer een voorwaarde voor het ontstaan van gemeenschap. Van een gemeenschap is sprake als 'mensen meerdere van hun algemene doelen in dezelfde groep realiseren' (Völker, 2004). Het is een 'kring van wederkerigheidsrelaties', waarbinnen mensen rekening met elkaar houden en elkaar helpen wanneer nodig (De Vos, 2003). Al jaren wordt de discussie gevoerd of er sprake is van een teloorgang van de gemeenschap en de mate waarin mensen op elkaar betrokken zijn en participeren aan gemeenschappelijke activiteiten. Putnam heeft deze discussie opnieuw op doen laaien met de publicatie van zijn boek 'Bowling Alone', waarin hij beschrijft dat de Amerikaanse samenleving veel van haar 'social glue' verloren heeft (Putnam, 2000; Völker, 2004). Ook in Nederland doen veel sociale wetenschappers onderzoek naar dit fenomeen. En hoewel minder sterk en eenduidig dan in de Verenigde Staten, zijn ook in Nederland aanwijzingen voor veranderingen in sociaal kapitaal. Volgens De Vos (2003) is niet zozeer de 'gemeenschap in de maatschappij als geheel', maar vooral de 'gemeenschap-dicht-bij-huis' afgenomen; de persoonlijke netwerken van mensen bestaande uit familie, vrienden en burens. Hij wijt dit voornamelijk aan 'uitzwerming': de afstanden tussen wonen, werken en andere aspecten van leven zijn groter geworden en daarmee zijn ook de reistijden toegenomen. Contacten tussen mensen zijn daardoor afgenomen, evenals de participatie in het verenigingsleven en in vrijwilligersorganisaties. Uitzwerming heeft ertoe geleid dat mensen minder meervoudige relaties hebben (vgl. Coleman, 1988); mensen kennen elkaar of van het werk of uit de buurt. Als mensen elkaar minder vaak en in minder 'hoedanigheden' treffen, is het lastiger om contacten op te bouwen, en dus om netwerken en uiteindelijk gemeenschappen te kunnen vormen (De Vos, 2003). Völker onderschrijft het uit elkaar vallen van 'sociale settings' en voegt er nog aan toe dat veel settings ook nog generatiespecifiek zijn, denk bijvoorbeeld aan het aanbod dat sportverenigingen voor verschillende leeftijden hebben. Kinderen komen hierdoor zelden in contact met andere volwassenen en ervaren weinig 'opvoedende energie' van andere volwassenen dan hun ouders (RMO, 2008, Völker, 2004). In reactie op de afnemende gemeenschap, probeert de overheid gemeenschapsfuncties over te nemen, maar slaagt hier slechts gedeeltelijk in (vgl. paragraaf 1). Volgens De Vos, Glebbeek en Wielers (2009) heeft dit te maken met het feit dat de overheid niet kan voldoen aan de voorwaarden die gemeenschapssteun succesvol maken, namelijk tijdigheid, continuïteit, tweezijdigheid en collectiviteit. Zij pleiten daarom voor een 'omwegbeleid': in plaats van zelf de rol van gemeenschap te vervullen, moet de overheid haar beleid richten op de voorwaarden voor gemeenschapsvorming. Sterke gemeenschappen voorkomen sociale isolatie van gezinnen. Ouders staan er door die sociale inbedding minder alleen voor en ervaren meer opvoedkracht uit hun omgeving. Gezinnen functioneren hierdoor beter en dat komt de ontwikkeling van kinderen ten goede (RMO, 2008; De Vos, Glebbeek & Wielers, 2009; De Vos, 2003).

3. Conclusies

In deze theoretische verkenning stond het begrip pedagogische civil society centraal. In de eerste twee paragrafen is stilgestaan bij de betekenis en de achtergrond van dit begrip en zijn enkele wetenschappelijke invalshoeken besproken waarin het begrip zijn wortels vindt. In deze slotparagraaf wordt, op basis van de inzichten uit het voorgaande, geprobeerd een antwoord te formuleren op de vraag waarom het belangrijk is om te investeren in de pedagogische civil society.

Zoals beschreven concentreren wetenschap, beleid en praktijk zich als het gaat om opvoeden vooral op de oorzaken en het bestrijden van problemen van individuele ouders en kinderen. Dit traditioneel klinische of 'At Risk'-model lijkt niet te volstaan. Problemen die zich binnen een gezin voordoen, hebben meestal meerdere oorzaken. Zoals in paragraaf 2.1 geïllustreerd is aan de hand van het voorbeeld kindermishandeling, liggen deze oorzaken vaak niet uitsluitend in het gezin besloten (o.a. De Winter, 2008). Om een gezinssituatie daadwerkelijk te verbeteren, moet daarom ook de omgeving betrokken worden (o.a. Felner et al., 2000). Niet alleen wanneer zaken al uit de hand gelopen zijn, zoals bij kindermishandeling, maar ook bij alledaagse opvoedvragen. Dit sluit ook aan bij de behoeften van ouders. Zij geven namelijk de voorkeur aan steun en advies uit hun eigen netwerk (Van Egten et al., 2008). Problematisch is echter dat veel gezinnen minder sociaal ingebed zijn en hierdoor minder vanzelfsprekend een beroep kunnen doen op hun omgeving. Die afname van netwerken en gemeenschap leidt tot sociale isolatie; gezinnen staan er vaker alleen voor en beroepen zich daardoor in toenemende mate op professionele hulp (Coleman, 1988; Hermanns, 2009; Putnam, 2000; De Vos, 2003). Afgezien van het feit dat dit zorgt voor wachtlijsten en hoge kosten, leidt het ook niet zondermeer tot het gewenste resultaat voor kinderen en ouders. Volgens De Vos en collega's (2009) lijdt het jeugd- en gezinsbeleid van de overheid aan het probleem van 'onvolledige substitutie'. Dat wil zeggen dat de overheid maar deels kan compenseren voor het verlies aan gemeenschap, doordat ze niet voldoet aan de voorwaarden die gemeenschapssteun en – controle succesvol maken (tijdigheid, continuïteit, tweezijdigheid en collectiviteit). Bovendien kunnen inspanningen van de overheid die eigenlijk liggen op het terrein van de civil society, ertoe leiden dat de sociale omgeving nog minder geactiveerd wordt (Fukuyama, 1999; RMO/RVZ, 2009). Furedi (2001) voegt hier nog aan toe dat teveel inmenging van de overheid ouders het gevoel kan geven dat ze falen als opvoeders. Overheidsingrijpen zou daarom beperkt moeten blijven tot situaties waarin kinderen gevaar lopen. Hij stelt dat de samenleving er belang bij heeft 'als haar kinderen beschermd en gezond zijn' en dat ze geen belang heeft bij een 'politisering van de opvoeding' (Furedi, 2001). De overheid moet dus niet de gemeenschapsfuncties over willen nemen, maar de voorwaarden scheppen waaronder gemeenschappen gevormd kunnen worden. Dat betekent een verschuiving in het jeugd- en gezinsbeleid, waarin de focus moet komen te liggen op een gunstig opgroei- en opvoedklimaat voor alle kinderen door het mobiliseren van opvoedkracht van de sociale omgeving (RMO/RVZ, 2009; De Vos et al., 2009). Die fungeert dan als pedagogische civil society; een omgeving die gekenmerkt wordt door warmte en ondersteuning, duidelijke grenzen en hoge verwachtingen, gedeelde opvoedingsverantwoordelijkheid en gedeelde waarden en waarbinnen de meeste opvoedende taken worden gedaan door niet-professionals. Volgens Benson en collega's (1998) stelt een dergelijke omgeving kinderen in staat zich op een positieve manier te ontwikkelen. Dit is niet alleen in het belang van de kinderen en hun ouders, maar heeft ook een samenlevingsbelang. Een sterke sociale omgeving waarin meer volwassenen geïnteresseerd zijn in de opvoeding van kinderen kan een bijdrage leveren aan de algemene opvoedkwaliteit in Nederland, aan het voorkomen van problemen en aan het behapbaar houden van de probleemgevallen voor beroepskrachten (RMO, 2008).

Literatuur

- Benson, P.L., Leffert, N., Scales, P.C. & Blyth, D.A. (1998). Beyond the 'Village' Rhetoric: Creating Healthy Communities for Children and Adolescents. *Applied Developmental Science*, 2 (3), 138-159.
- Benson, P.L., Roehlkepartain, E.C., Sesma, A., Edelbrock, C. & Scales, P.C. (2004). Tapping the Power of Community. Building Assets to Strengthen Substance Abuse Prevention. *Search Institute Insights & Evidence*, 2 (1), 1-14.
- Blokland, H. (1997). Isaiah Berlin: tussen liberalisme en communitarisme. *Liberaal Reveil*, 38 (4), 164-72.
- Blokland, T. (2008). *Ontmoeten doet ertoe*. Rotterdam: Vestia.
- Brinkgreve, C. (2008). Modern ouderschap. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (eds.), *Opvoeding als spiegel van de beschaving. Een moderne antropologie van de opvoeding* (126-136). Amsterdam: SWP.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32 (7), 513-531.
- Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Cowen, E.L. (2000). Community Psychology and Routes to Psychological Wellness. In J. Rappaport & E. Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology* (79-99). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Egten, C. van, Zeijl, E., Hoog, S. de, Nankoe, C. & Petronia, E. (2008). *Gezinnen van de toekomst. Opvoeding en opvoedingsondersteuning*. Den Haag: E-Quality/ SCP.
- Etzioni, A. (2005). *De nieuwe gulden regel: gemeenschap en moraal in een democratische samenleving*. Vertaald door P. van Huizen. Kampen: Ten Have. Vertaling van *The new golden rule*. New York: Basic Books.
- Dekker, K. (2006). Social capital, neighbourhood attachment, and participation in distressed urban areas. A case study in The Hague and Utrecht, the Netherlands. In Dekker, K. (eds.), *Governance as glue. Urban governance and social cohesion in post-WWII neighbourhoods in the Netherlands* (83-104). Utrecht: URU/Faculty of Geosciences Utrecht University.
- Dekker, P. (2002). *De oplossing van de civil society. Over vrijwillige associaties in tijden van vervagende grenzen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Felner, R.D., Felner, T.Y. & Silverman, M.M. (2000). Prevention in Mental Health and Social Intervention. Conceptual and Methodological Issues in the Evolution of the Science and Practice of Prevention. In J. Rappaport & E. Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology* (9-42). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

- Flap, H., & Völker, B. (2004). Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt. In B. Völker (Eds.), Gemeenschap der Burgers: sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen (41-67). Boekuitgave bij jaargang 79 van Mens en Maatschappij, Amsterdam: University Press.
- Fukuyama, F. (1999). Social capital, Civil society and development. Verkregen op: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
- Furedi, F. (2001). Bange ouders: opvoeden zonder zorgen. Vertaald door M. Brutsaert. Leuven: Van Halewyck. Vertaling van Paranoid Parenting: abandon your anxieties and be a good parent. Londen: Allen Lane/ The Penguin Press.
- Garbarino, J. & Kostelny, K. (1992). Child maltreatment as community problem. Child Abuse & Neglect, 16, 455-464.
- Hart, R.A. (1997). Children's Participation. The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care. New York: UNICEF.
- Hermanns, J. (2009). Het opvoeden verleerd. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Houwen, T. (2007). De fluisteraar van Jan Peter Balkenende. Verkregen op: <http://www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article1637324.ece?all=true>
- Knijn, T. & Liefboer, A. (2004). De helpende hand. Demos, 20 (10), 84-85.
- Lerner, R.M. (2004). Liberty: Thriving and civic engagement among America's youth. California: Sage Publications.
- Orford, J. (1992). Community psychology: Theory and practice. Chichester, England: John Wiley & Sons.
- Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en Maatschappelijke Zorg in Noord-Brabant (2010). It takes a village to raise a child. Steun van ouders, buurtbewoners en vrijwilligers bij het opgroeien. 's Hertogenbosch: PRVMZ.
- Putnam, R.D. (2000). Bowling Alone. The collapse and revival of American community. New York: Simon & Schuster.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2008). Versterken van de village. In Versterking voor gezinnen (7-28). Den Haag: RMO/RVZ.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling/Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2009). Investeren rondom kinderen. Den Haag: RMO/RVZ.
- Rappaport, J. (1987). Terms of Empowerment/Exemplars of Prevention: Toward a Theory for Community Psychology. American Journal of Community Psychology, 15 (2), 121-148.
- Rappaport, J & Seidman, E. eds. (2000). Handbook of Community Psychology. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

- Rouvoet (2009). Aanzien jeugdzorg zal ingrijpend veranderen. Toespraak aan de Vrije Universiteit Amsterdam op 30 september 2009.
- Sampson, R.J., Morenoff, J.D. & Earls, F. (1999). Beyond social capital: spatial dynamics of collective efficacy for children. *American Sociological Review*, 64, 633-660.
- Seligman, M.E.P., Steen, T.A., Park, N. & Peterson, C. (2005). Positive Psychology Progress. Empirical Validation of Interventions. *American Psychologist*, 60 (5), 410-421.
- Stokkom, B. van & Toenders, N. (2010). De sociale cohesie voorbij. Actieve burgers in achterstandswijken. Amsterdam: Pallas Publications/ University Press.
- Vliet, L. & Kesselring, M.C. (2009). CJG kan sociaal netwerk van gezinnen versterken. *Jeugd en Co Kennis*, 3 (2), 37-44.
- Völker, B. (2004). Sociaal kapitaal, gemeenschap en burgerschap: bij wijze van inleiding. In B. Völker (Eds.), *Gemeenschap der Burgers: sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen (7-21)*. Boekuitgave bij jaargang 79 van Mens en Maatschappij, Amsterdam: University Press.
- Vos, H. De (2003). Geld en 'de rest'. Over uitzwerming, teloorgang van gemeenschap en de noodzaak van gemeenschapsbeleid. *Sociologische Gids*, 50, 285-311.
- Vos, H. de, Glebbeek, A. & Wielers, R. (2009). Overheidsonmacht in de jeugdzorg: een pleidooi voor omwegbeleid. In *Investeren rondom kinderen (143-164)*. Den Haag: RMO/RVZ.
- Wandersman, A. & Florin, P. (2000). Citizen Participation and Community Organizations. In J. Rappaport & E. Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology (247-272)*. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Warren, M.E. (1999). Civil Society and good governance. Paper for the U.S. Civil Society Project. Washington D.C.: Georgetown University.
- Winter, M. de (2008). Het moderne van kindermishandeling. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (eds.), *Opvoeding als Spiegel van de beschaving. Een moderne antropologie van de opvoeding (150-164)*. Amsterdam: SWP.
- Winter, M. de (2009). Toespraak bij aanbidding Investeren rondom kinderen op 10 september 2009 in Den Haag. Verkregen op www.adviesorgaan-rmo.nl.
- Zimmerman, M.A. (2000). Empowerment Theory. Psychological, Organizational and Community Levels of Analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology (43-63)*. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.